

Феннич В.П. Юридична природа правових презумпцій цивільного судочинства (теоретичні аспекти дослідження). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 8. Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2007. С. 214-219.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВОВИХ ПРЕЗУМПЦІЙ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА (ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ)

***Феннич Василь Петрович,**
викладач кафедри цивільно-правових дисциплін,
Закарпатський державний університет*

Реформування матеріального та процесуального права в Україні зумовило активне закріплення нормами права такої правової категорії як правова презумпція. Зміна принципів засад цивільного судочинства зумовлює необхідність осмислення багатьох положень нового Цивільно-процесуального кодексу України (далі ЦПК), в тому числі й правових презумпцій, застосування яких істотно впливає на зміст судового рішення по цивільній справі.

Природа правових презумпцій ґрунтовно досліджувалася як в радянські часи, так і на сучасному етапі, хоча в Україні, як відзначає Д. Луспенік, дане питання не знайшло свого творчого опрацювання [14, с.56]. Серед вчених, які займалися дослідженням природи правових презумпцій можна виділити таких як В.К. Бабаєв, О.В. Баулін, В.А. Вітушко, С.В. Гусєва, О.С. Йоффе, В.І. Камінська, Н.С. Караніна, Н.Ф. Качур, О.А. Кузнєцова, Я.Б. Левенталь, О.О. Нахова, В.А. Ойгензіхт, Ю.А. Серіков, М.К. Треушніков, Н.Н. Цуканов, М.Д. Шаргородський, Я.Л. Штутин, Д.М. Щокін та ін. Дані вчені досліджували природу правових презумпцій як з позицій процесуального, так і матеріально-правового напрямку, а також з позицій загальної теорії права.

Саме це і зумовило наявність на теперішній час різноманітних підходів стосовно юридичної природи правових презумпцій.

Мета даної статті полягає в чіткому визначенні природи правової презумпції, оскільки вважаємо, що дана правова категорія була включена в сферу права з локалізованим місцем та чітко визначеними функціями. Крім того, необхідність осмислення природи правових презумпцій зумовлено як теоретичними, так і практичними завданнями. В першому випадку це дасть можливість усвідомити в якому статусі правова презумпція була включена в структуру права, яку роль та місце вона виконує і займає на сучасному етапі. Крім того, це допоможе чітко локалізувати сферу застосування правових презумпцій, виділити характерні риси, які їй притаманні, а також, виходячи з цього, визначити які функції вона виконує. Щодо практичних цілей, то належне розуміння природи правових презумпцій допоможе адекватному їх застосуванню в правовій площині. Так, в рамках цивільного процесу це допоможе окреслити та зрозуміти механізм їх реалізації під час розгляду та вирішення цивільних справ.

На даний момент можна виділити *два* підходи щодо розуміння природи правових презумпцій: широкий (філософсько-логічний) та вузький (правовий).

Широкий підхід до розуміння природи правових презумпцій, пов'язаний з їх усвідомленням як складової частини загальних презумпцій, які розглядаються у якості філософсько-логічної категорії. Представники даного підходу (В.К. Бабаєв [2, с.5], С.В. Гусєва [6, с.28-30], В.І. Камінська [8, с.3], О.О. Нахова [16, с.41], Я.Л. Штутин [26, с.84-85] тощо) вважають, що правовим презумпціям властиві всі риси припущень як філософсько-логічної категорії: являються узагальненнями індуктивного характеру; відображають звичайний порядок явищ та предметів матеріального світу; являють собою вірогідні узагальнення; можливі в силу наявності загального причинно-наслідкового зв'язку між предметами та явищами [2, с.12]. Спосіб утворення таких презумпцій – неповна індукція, де презюмуючий висновок

застосовується до всіх окремих випадків, подібних до тих, які стали підставою для узагальнення. Повторюваність повсякденних життєвих процесів зумовлює певну закономірність, яка проявляється в тому, що при очевидності однієї обставини, зв'язок якої з іншою обставиною підтверджений повсякденною людською практикою, можна з достатніми на то підставами говорити про існування останнього. Інакшими словами, при наявності знань (доказів) щодо одного факту можна зробити висновок без доказування про наявність іншого факту, який виступає причиною чи наслідком першого факту в силу вище вказаної закономірності [26, с.84].

Можливість використання презумпцій пов'язана з тим, що всі вони є результатом багатовікової практичної та розумової діяльності, де взаємозв'язок між очевидним та неочевидним фактом підтверджений внаслідок багаточислених спостережень (статистична інтерпретація [18, с.109]).

Автори, які розглядають правову презумпцію як похідну від загальної (логічної) презумпції вважають, що вся сфера людської діяльності (не тільки правова) пов'язана з широким застосуванням даної категорії [26, с.85]. Таким чином право виступає тільки як одна з сфер застосування презумпцій, але не єдина.

Вузький підхід щодо усвідомлення природи правових презумпцій пов'язаний з їх розумінням виключно як правової категорії. В рамках даного підходу природа правової презумпції розглядається як багатогранне правове явище, де можна чітко виділити три напрямки наукових досліджень правової презумпції як виключно правової категорії: юрисдикційний напрямок, матеріально-правовий та нормативний.

Юрисдикційний напрямок представлений такими авторами як О.В. Баулін [3, с.213-235], Я.Б. Левенталь [13, с.56], М.К. Треушніков [22, с.64-67] тощо.

Представники цього напрямку вважають, що презумпція є штучно сконструйованим юридичним прийомом для реалізації суто правових питань.

Ніякого застосування цього терміну за межами права бути не може, тому сфера використання презумпції обмежується тільки тими задачами, які стоять перед правом: охорона суб'єктивних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

Незалежно від того як би не визначали правові презумпції представники цього напрямку: і як засіб виключення презюмуючих фактів з предмету доказування [28, с.268], і як загальний критерій розподілу тягара доказування між сторонами [22, с.64], чи в якості прийому, що встановлює виключний порядок доказування [20, с.22], але в більшості випадків, природа правових презумпцій, з їх точки зору, пов'язана з розподілом обов'язків по доказуванні в судовому процесі.

Виходячи з впливу презумпцій на розподіл обов'язків по доказуванні, їх значення в цивільному процесі двояке: в одному випадку презумпція зумовлює перерозподіл обов'язків по доказуванні між сторонами (напр., презумпція вини), а в іншому випадку – тільки показує суб'єкта доведення певного факту (напр., презумпція об'єктивності судді при вирішенні цивільної справи). В першому випадку маємо справу з доказовими презумпціями, а в останньому з процесуальними.

Матеріально-правовий напрямок вивчення природи правової презумпції як правової категорії представлений такими вченими як О.С. Йоффе і М.Д. Шаргородський [7, с.262], В.А. Ойгензіхт [17, с.31], Н.Ф. Качур [10, с.1-17] та інші.

Вони вважають, що слід визнати помилковою позицію як тих учених, які зводять презумпцію лише до вирішення процесуальних питань, так і тих, що стверджують про переплетення процесуальних і матеріальних елементів в презумпціях, що фактично не виводить презумпцію за межі процесуального права [17, с.26]. Так, О.С. Йоффе і М.Д. Шаргородський вказували, що: “За межами процесуального права презумпції діють як мовчазні припущення, вони не породжують тут спорів і тому є менш очевидними. Але те, що вони використовуються також і за межами процесуальних відносин не може бути

ніяких сумнівів” [7, с.262]. Відзначається, що матеріально-правова презумпція теж може бути пов’язана з тягарем доказування, але, крім того, вона виходить далі цієї проблеми, зумовлюючи настання певних матеріально-правових наслідків [1, с.52].

Матеріально-правова презумпція може мати самостійне значення, виступаючи загальною передумовою матеріальних правовідносин, а якщо вона реалізується в рамках суду, то має значення для доказової діяльності. Так, у авторських відносинах презумпція авторства виконує роль юридичного факту, якщо питання вдалося владнати без звернення до суду; при виникненні судової суперечки – дана презумпція проводить перерозподіл обов’язків по доказуванні. Тому матеріально-правова презумпція, оскільки вона є підставою для встановлення певних фактів, адресується не судді, який вирішує справу, а може відноситися до невизначеного кола осіб матеріальних правовідносин [17, с.31].

Нормативний напрямок розуміння природи правових презумпцій як виключно правової категорії пов’язаний з ототожненням їх із правовою нормою. Цей напрямок представлений такими вченими як В.А. Вітушко [5, с.212], О.А. Кузнєцова [12], Н.Н. Цуканов [24, с.506], Д.М. Щокін [27, с.23-78] тощо. За поглядами В.А. Вітушко “Презумпції – це нормативні приписи, які породжують або стверджують наявність суб’єктивного права, якщо в процесі здійснення права не встановлено інших обставин, які відмінюють дію презумпції”. О.А. Кузнєцова вважає, що слід розмежовувати презумпцію як засіб юридичної техніки та як норму права. В якості останньої презумптивна норма має трьохчленну структуру: гіпотезу, диспозицію та контрпрезумпцію. Норма-презумпція може бути віднесена до числа спеціалізованих норм із-за особливостей функцій, що вони виконують в процесі правового регулювання. Н.Н. Цуканов вважає, що правові презумпції по своїй суті є юридичними обов’язками.

Значення правової презумпції виражається в тому, що внесення її законодавцем в правовий масив зумовлює вирішення типової ситуації

невизначеності суспільних відносин. Право, регламентуючи суспільні відносини, чітко зазначає ті правові наслідки, які настануть при встановленні певних юридичних фактів. Якщо суспільним відносинам властива невизначеність, а потреби здійснення права чи правозастосування вимагають однозначного тлумачення правових наслідків та фактів, то це може дезорганізувати всю систему матеріальних правовідносин. Тому право в якості формальної системи вимагає однозначного тлумачення наслідків, що випливають з тих чи інших встановлених фактів.

В рамках нормативного напрямку розуміння природи правових презумпцій склався своєрідний підхід, який пояснює природу правової презумпції як “правового припису”, який є відмінним від норми права. Автор даного підходу, Н.С. Караніна, зазначає, що поряд з правовими нормами в структуру права, в якості його складових елементів входять й інші правові приписи: аксіоми, визначення, презумпції, фікції тощо [9, с.37].

Презумпцію нормою права вважати не можна, оскільки вона не містить в собі санкцію, так як не можна обґрунтувати її застосування в силу вірогідного характеру самої презумпції. Крім того, розмежування норми права та правових приписів Н.С. Караніна проводить і за семантичним аналізом цих понять [9, с.38]. Інструментальна цінність правової презумпції полягає в її можливості впливати на суспільні відносини, здійснюючи свої регулятивні функції. Тому специфікою природи правової презумпції є те, що вона зобов’язує суб’єкта визнати без доказів той чи інший презюмуючий факт при встановленні факту вихідного.

Отже, можна зробити висновок, що на сучасному етапі накопичення наукових знань щодо такого явища як правова презумпція склалися різноманітні підходи, в рамках яких можна виділити окремі напрямки, які пояснюють природу правових презумпцій. Позиції авторів щодо розуміння природи правових презумпцій є достатньо аргументовані з точки зору рівня знань юридичної науки як в сфері теорії права, так і в сфері матеріального та процесуального права. Про те очевидно, що такі кардинально різні і водночас

протилежні точки зору не можуть існувати паралельно. Дана ситуація, на нашу думку, зумовлена тільки одним: розглядаючи природу правових презумпцій, автори того чи іншого підходу (напряму) перебільшують значення презумпцій для права та інших сфер людської діяльності, пов'язаної чи непов'язаної з правом. За правовими презумпціями закріплюють виконання не властивих їм *функцій*. Щоби розібратися з цією ситуацією варто уважно проаналізувати ту сферу використання презумпцій, яку відстоюють представники того чи іншого підходу (напряму) і, відштовхуючись від цього, можна буде чітко визначити місце та роль правової презумпції в сфері права. Це також дасть змогу сформулювати авторські позиції щодо природи правової презумпції в цивільному судочинстві.

Багато аспектів презумпцій до сьогодення часу так і не знайшли свого однозначного вирішення, що, звичайно, ускладнює процес їх наукового пізнання і викликає в юридичній літературі спори по питанням природи презумпцій. Мова йде саме про сферу використання правових презумпцій в праві, тобто по відношенні до яких *правових явищ* можливе вживання терміну “правові презумпції”. В контексті сказаного варто згадати вислів О.В. Бауліна: “Межі даного поняття розмиті настільки, що презумпціями називають *все* (курсив наш – Ф.В.), що характеризується певним рівнем вірогідності” [4, с.211]. Важко не погодитися з даним автором в тому, що відповідь на це питання: сфера застосування презумпцій допоможе правильно визначитися з тим, в якому статусі правові презумпції були включені в правову площину та що під ними необхідно розуміти.

Якщо узагальнити зміст двох підходів щодо природи презумпцій (філософсько-логічний та правовий), то можна виділити декілька узагальнюючих значень правових презумпцій:

1. Використання правових презумпцій в будь-якій сфері людської діяльності.

2. Виконання презумпціями передумов виникнення, зміни та припинення правовідносин.
3. Використання їх тільки в рамках юрисдикційної діяльності.

Значення 1. Використання правових презумпцій в будь-якій сфері людської діяльності фактично не дає змогу чітко локалізувати місце їх застосування. Представники широкого підходу (В.К. Бабаєв, С.В. Гусєва, В.І. Камінська, Е.А. Нахова, Я.Л. Штутин тощо), які відстоюють дане значення правової презумпції аргументують свої позиції тим, що презумпції як результат багаточислених спостережень за однопорядковими явищами та причинно-наслідковими зв'язками між ними можуть використовуватися в будь-якій сфері людської діяльності, оскільки індуктивний метод наукового пізнання, зокрема неповна індукція, характерний для будь-якої професії [23, с.261-333].

Контраргументи значення 1. На нашу думку, з вказаним значенням презумпцій погодитися важко, оскільки в такому разі приходиш до висновку про існування правових та позаправових презумпцій. Заперечуючи доцільність використання терміну “позаправові презумпції” варто вказати з цього приводу позицію Ойгензіхта В.А.: “...презумпції та припущення – це тотожні поняття, але із родового поняття “припущення” треба виділити певний вид, який є припущенням правовим”; “...презумпція – назва умовна, яка характеризує правовий аспект припущення” [17, с.9].

Зусилля юристів, які розглядають для себе нову ситуацію, щоб зіставити її з існуючими категоріями, не повинні вести до непотрібного насилля над реальністю. Їм треба виходити з відомих та випробуваних рамок [4, с.357]. Саме тому, на наш погляд, вживання терміну “позаправові”, “загальнолюдські” [2, с.41-45], “загальнологічні” [26, с.84-85] презумпції абсолютно не відображає той факт, що історично цей термін з'явився тільки у зв'язку з проблемами права. Так, Н.С. Караніна вважає “частіше за все походження категорії “презумпції” пов'язано з римським правом” [9, с.14].

З.М. Черніловський вважає, що першою появилася презумпція знання закону [25, с.98].

Виходячи зі сказаного, вважаємо, презумпцію слід розглядати тільки в правовій площині, а за її межами дані припущення можна називати по-різному: спостереження, узагальнення життєвого досвіду, прогноз, висновки тощо. Крім того, як влучно зазначила Н.С. Караніна, говорячи про позаправову презумпцію, прихильники даного підходу не наводять жодного прикладу її застосування [9, с.28].

Значення 2. Як вище нами було виділено за правовими презумпціями закріплюють функції виконання загальних передумов виникнення, зміни та припинення правовідносин: норми права (значення 2-а) та юридичного факту (значення 2-б). Дане значення правових презумпцій виводиться з позицій представників як широкого, так і вузького розуміння природи такого правового явища як презумпції. Так, представники нормативного напрямку правового підходу по природі правових презумпцій (Н.С. Каранина, О.А. Кузнецова, Н.Н. Цуканов, Д.М. Щокин) прямо вказують, що презумпція ототожнюється з нормою права (або “правовим приписом”, що фактично не міняє ситуації), яка впливає на суспільні відносини, вирішуючи таким чином ситуацію невизначеності цих відносин. Представники як широкого (В.К. Бабаєв, Я.Л. Штутин тощо), так і вузького (В.А. Ойгензіхт, О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский тощо) підходу, зокрема матеріально-правового напрямку, вважають, що правова презумпція може сприяти здійсненні регулятивних функцій права маючи значення встановленого юридичного факту. Так, В.К. Бабаєв відзначає: “...ідею про презумпції, що виконують роль юридичних фактів слід визнати абсолютно справедливою” [2, с.72].

На наш погляд, таке значення правових презумпцій, тобто виконання функцій передумов виникнення, зміни та припинення правовідносин не можна вважати настільки категоричним як вважають вказані автори з наступних міркувань.

Контраргументи значення 2-а. Якщо ототожнювати правову презумпцію та правову норму, то на перший погляд такий підхід, ставить з ніг на голову все, що до цього часу було висловлено про правові презумпції, оскільки, розглядаючи їх в якості регуляторів суспільних відносин, треба відмовитися від багатьох ознак, що раніше закріплювалися за правовими презумпціями та аналізувати ознаки, що властиві правовим нормам. Але як не дивно, в кінцевому результаті окремі представники нормативного напрямку, говорячи про призначення правових презумпцій, зводять їх роль до *наявних юридичних фактів*, які породжують правовідносини та *спеціальних доказових правил*, які звільняють особу від доказування стверджуючого факту. Такі висновки можна зробити, аналізуючи позиції даних авторів щодо класифікацій та механізму дії правових презумпцій [9, с.70-131].

Як вище вже було вказано, різноманітні підходи щодо природи правових презумпцій зумовлені, по великому рахунку, перебільшенням ролі ряду ознак правових презумпцій. В даному разі мова йде про таку її ознаку як необхідність правового закріплення. Ознака нормативності презумпції представниками нормативного підходу видно ставиться на перший план.

Абсолютно не заперечуючи наявність такої ознаки у правових презумпцій, варто все-таки утриматися від її гіперболізованого сприйняття. Ніхто не заперечує вплив правових презумпцій на правотворчий процес, точніше використання припущень як техніко-юридичного прийому під час конструювання правової норми. Так, В.К. Бабаєв зазначає, що правові презумпції виступають логічною основою правових норм [2, с.61]. Але не слід забувати, що окрім методів індукцій, для конструювання правових норм використовуються багато інших методів та законів логіки [11], проте статусу правової норми їм ніхто не надає. І як взагалі метод, прийом юридичної техніки, який покликаний створювати правову норму [21, с.24-65] можна назвати правовою нормою чи “правовими приписами”.

Факт закріплення правових презумпцій в нормі права надає їм обов'язкового характеру, але це не ставить їх на один ряд з правовими нормами, в змісті яких виражаються такі презумптивні положення. Як правильно зазначив Ю.А. Серіков: "... між нормою права та презумпцією існує безпосередній зв'язок, який виражається в тому, що презумпція завжди має нормативну форму вираження..." [19, с.75]. Правова презумпція виражається в *змісті* правової норми, але вона не є правовою нормою, оскільки не можна ставити на один рівень різні по змісту правові явища.

Таким чином, розглядати правові презумпції в якості правової норми чи "нормативного припису", на нашу думку, не має достатніх підстав.

Контраргументи значення 2-б. Виконання функцій наявних юридичних фактів правовими презумпціями виводиться з дискусії про існування матеріально-правових та процесуально-правових презумпцій і їх призначення (ролі та місця) для вирішення завдань правового регулювання суспільних відносин [2, с.59-85; 7, с.262; 17, с.28]. Говорячи про матеріально-правові презумпції, автори дають їх класифікацію не тільки по галузям права, але і по правовим інститутам [17, с.18-19]. Так, в рамках цивільного права говорять про існування презумпції авторства, презумпції правосуб'єктності, презумпції смерті, презумпції правомірності володіння майном, презумпції вини, презумпції добросовісності набувача чужого майна, презумпція правомірності вступу в правочин тощо. Класичною презумпцією в рамках сімейного права вважають презумпцію батьківства.

Слід відмітити, що не всі автори, які говорять про виконання правовими презумпціями ролі наявних юридичних фактів виділяють за ними можливість самостійного використання за межами судового процесу. Так, В.К. Бабаєв, говорячи про презумпції як передумови впливу на правовідносини в подальшому називає їх квазіпередумовами, які повинні знайти своє підтвердження в суді [2, с.75]. Такий підхід, на нашу думку, повертає правові презумпції до сфери процесуального права.

В рамках матеріального права існують багато обставин, які мають юридичне значення, але в *нормативному порядку* вони проголошені вірогідними і тому до них на перший погляд можна ставитися як до “презумпцій”. Проте не важко помітити, що в одному випадку, дані вірогідні обставини породжують правові наслідки самостійно, в силу їх *прямого закріплення в нормах права* (закон саме з цими обставинами пов’язує певні правові наслідки), а в іншому разі – ці обставини почнуть діяти тільки *після винесення судового рішення*. На цей нюанс вже звертав увагу О.В. Баулін [3, с.218]. Так, презумпція батьківства породжує всі наявні правові наслідки (як права, так і обов’язки батька по відношенні до дитини), тобто впливає на матеріальні правовідносини. Факт батьківства звичайно можна в судовому порядку спростувати, але це не означає, що до судового рішення було тільки припущення про батьківство, а не наявний юридичний факт. З таким підходом можна спростувати будь-який юридичний факт, але це не дає право називати кожен юридично значиму обставину, яка спростовується *презумпцією*.

Презумпція *як припущення про факт* сама по собі, на відміну від юридичного факту, не може породжувати правових наслідків. Юридичний факт повинен бути або наявним або відсутнім, оскільки в інакшому випадку ми можемо також припускати або про наявність чи відсутність певних суб’єктивних прав та обов’язків.

Таким чином, презумпцією є не будь-яка обставина, можливість оспорювання якої допускається. Нею можна вважати тільки ті законодавчі припущення, які за рамками юрисдикційної процедури не можуть бути реалізовані. Так, якщо говорити про презумпцію вини в цивільному праві, то можливість її використання за межами цивільного судочинства нереальна. Якщо ж має місце добровільне відшкодування шкоди, то важливе значення буде мати спільна домовленість учасників конфлікту, а не дія презумпції вини. Тому називати “презумпціями” ті законодавчі припущення, які породжують правові наслідки за межами цивільного процесу (напр., факт

авторства) навряд чи виправдано. Законодавцю варто більш виважено підходити при виборі юридичної фразеології під час конструювання правових норм, оскільки правильність вибору того чи іншого терміну буде визначати адекватність передачі юридичного змісту.

Значення 3. Останнє узагальнююче значення правових презумпцій, які автор виділив раніше зводиться до того, що правові презумпції відіграють важливу роль в юрисдикційній діяльності, зокрема, мають важливе значення в процесі доказування обставин цивільної справи.

Раніше було підкреслено, що фактично всі автори, праці яких присвячені правовим презумпціям, виділяли їх безспірний вплив на процес доведення юридичних фактів, які необхідно встановити по конкретній цивільній справі.

Історично вчення про презумпції проводилося в рамках процесуального права. Виділення факту як презюмуючого, який має значення для справи, завжди відображалось на процесі доказування, змінюючи тим чи іншим чином доказовий тягар. Якщо наявність якого-небудь факту серед інших обставин, які входять в склад предмету доказування, припускається, то таке припущення не може бути нейтральним до розподілу обов'язків по доказуванні. Дані обов'язки встановлюються у відповідності із загальними правилами, презюмований законодавцем факт вже не попадає під сферу дії загальних правил, тому доказовий тягар міняється [3, с.222]. Як правильно зазначав А.С. Морозов, єдиним призначенням презумпцій є перерозподіл обов'язків по доказуванні тих чи інших фактичних обставин справи [15, с.41]. Аналогічної позиції притримується Л.П. Смишляєв: "...значення презумпцій повністю вичерпується проблемою по доказуванні між сторонами" [20].

Отже, правові презумпції, як вважають вище вказані автори, мають значення тільки для процесу доказування в судових справах. Сфера її застосування чітко локалізована – презумпції використовуються в процесі доказування для прийняття рішень та як прийом (правило) перенесення тягара доказування.

На нашу думку такий погляд на місце та роль правових презумпцій є найбільш аргументованим. Позиції авторів, які розглядають правові презумпції в якості норми права чи встановленого юридичного факту є не настільки аксіоматичними щоби вважати їх правильними. Їх підхід суперечить загальноприйнятим вченням в теорії права та в матеріальному праві щодо правової норми та юридичного факту в механізмі правового регулювання.

Природа правової презумпції повинна розглядатися тільки в поєднанні з юрисдикційною діяльністю. Саме такий підхід вважаємо більш адекватно буде відображати значення правових презумпцій в сфері права.

Отже, повністю підтримуємо тих вчених, які вважають, що правова презумпція є суто правовим явищем, яке має значення тільки в рамках юрисдикційного (зокрема, цивільного) процесу, де безспірно проявляється така її функція як вплив на обов'язки по доказуванні в судовій справі. Даний погляд на роль правових презумпцій вважається найбільш обґрунтованим, оскільки він пов'язаний з їх прямими функціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С.С. О составе гражданского правонарушения // Правоведение. – 1958. - №1.
2. Бабаев В.К. Презумпции в советском праве. – Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974.
3. Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. – М.: Городец, 2004.
4. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Под общ. ред. В.И. Даниленко / Пер. с фр. – М.: Издат. дом NOTA BENE, 2000.
5. Витушко В.А. Курс гражданского права. Общая часть. В 5-ти т. Науч.-практич. пособие. Т.2. – Мн., 2002.
6. Гусева С.В. Презумпции в системе философско-правовых категорий // Философская и правовая мысль: Альманах. – Саратов-СПб, 2002. – Вып.4.
7. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. – М.: Юрид. лит., 1961.
8. Каминская В.И. Учение о правовых презумпциях в уголовном процессе. – М.-Л., 1948.
9. Каранина Н.С. Правовые презумпции в теории права и российском законодательстве: Дис...канд. юрид. наук: 12.00. 01. – М., 2006.

10. Качур Н.Ф. Презумпции в советском семейном праве: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Свердловский юридический институт им. Р. А. Руденко. – Свердловск, 1982.
11. Ковальський В.С., Козінцев І.П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. – К.: Юрінком Інтер, 2005.
12. Кузнецова О.А. Презумпции в Российском гражданском праве: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Урал. госуд. юрид. акад. – Екатеринбург, 2002.
13. Левенталь Я.Б. К вопросу о презумпциях в советском гражданском процессе // Советское государство и право. – 1949. - №6.
14. Луспенник Д. Застосування у судовій практиці доказових презумпцій та фікцій у системі розподілу обов'язків з доказування за новим ЦПК України // Право України. – 2005. - №8.
15. Морозов А.С. “Презумпция невиновности налогоплательщика” – фикция налогового права // Законодательство. – 2002. – №2.
16. Нахова Е.А. Роль презумпций и фикций в распределении обязанностей по доказыванию: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.15. – Саратов, 2004.
17. Ойгензихт В.А. Презумпции в советском гражданском праве. – Душанбе: Издательство “ИРФОН”, 1976.
18. Рузавин Г.И. Логическая вероятность и индуктивные выводы // Вопросы философии. – 1967. - №4.
19. Сериков Ю.А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. – М.: Волтерс Клувер, 2006.
20. Смышляев Л.П. Предмет доказывания и распределение обязанностей по доказыванию в советском гражданском процессе. – М., 1961.
21. Справочник по нормотворческой технике / Пер. с нем. – 2-е изд., перераб. – М.: Издательство БЕК, 2002.
22. Треушников М.К. Судебные доказательства. – М.: Городец, 2004.
23. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко, В.П. Розумний та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997.
24. Цуканов Н.Н. О критериях правовой презумпции // Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование: Сборник статей. В 2-х т. Т.1. / Под ред. Баранова В.М. – Н.Новгород, 2001.
25. Черниловский З.М. Презумпции и фикции в истории права // Советское государство и право. – 1984. – №1.
26. Штугин Я.Л. Предмет доказывания в советском гражданском процессе. – М.: Юрид. лит., 1963.
27. Щокин Д.М. Юридические презумпции в налоговом праве: Учебное пособие / Под ред. С.Г. Пепеляева. – М., 2002.
28. Юдельсон К.С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. – М., 1951.